

«Իրօշակ»ի Գրադարան

«ԱՂԷՏԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳՈՒՄՆԵՐԸ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ»

(Նեղիմասկ` Դոկտ. Ռուբինա Փիրումեան)

3. Զիւրքճեան

Ինչպէս այլ մարզերու, նաեւ ակադեմական ճիգի եւ իրագործումներու ոլորտին մէջ՝ ամերիկահայութիւնը ունի իր համրանքին ուղիղ համեմատող զգալի ներդրում: Ներքին այլ գործօններու, նաեւ համալսարանական որոշ առաջնակարգ հաստատութեանց ատկայութեան կողքին, անշուշտ, այս իրողութիւնը պատճառ ունի շրջանի մնայուն սնուցումը՝ երիտասարդական-մտատրական նոր «արիւն»ով:

ԶԱՏՈՐՈՇՈՒՈՂ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Այս ճիգին եւ իրագործումներուն ոլորտին մէջ տեղադրելով հանդերձ Տիկին Ռուբինա Փիրումեանի

Հայութիւնը շարդ ու ամեր ասպրած է իր սեփական հողին վրայ, իր այելոծ պատմութեան ողջ ընթացքին, սկսած դիւցազնական-առասպելական պատերազմներէ՝ օտար բռնագրաւիչներու դէմ: Քրիստոնէութեան ընդգրկումէն ետք, ան Տրդ դարու պարսիկ արքաներուն դէմ կանգնեցաւ, պատերազմեցաւ կրօնական ու Բաղաբական ազատութեան համար. կառչեցաւ իր եւասաբին ի եեճուկա [...] արաբական տիրապետութեան. կրեց քրքական կրկնուող ներխուժումներու հարուածը. տառապեցաւ օսմանեան ու պարսկական լուծերուն տակ: Բայց ան զիտցաւ վերապրիլ: Այս վերապրումին գաղտնիքը, հաւանաբար, կայացաւ հաւաբական ճիգին մէջ Աղէտը նուանելու իմաստատրելով գայն...

«Աղէտին Արձագանգումները Գրականութեան մէջ» գործը, այլ գրախօսողներու արդէն կատարած շեշտումներու քովն ի վեր՝ կ'ուզենք առաւելաբար ընդգծել երեսները, որոնք այս աշխատանքը կը գատորշեն նշեալ ընդհանրութենէն՝ շնորհիւ անոր շարք մը յատկանիշներուն ու հանգամանքներուն:

Տիկին Փիրումեանի գործին հիմնական գատորշիչը, որ արդէն կը զգացուի նիւթի պարզ դրուածքին մէջ, իր բազմակողմանիութիւնն է, բազմակրթանք (pluridisciplinaire) աշխատասիրութիւն ըլլալու փաստը: Պատմական երեւոյթներու ե՛ւ անոնց գրական արձագանգումներուն ուշադիր ունկնդիր՝ անհիկա գրապատմական-գրավերլուծական գործիքներու կողքին՝ փոխն ի փոխ կ'օգտագործէ պատմագիտական, ազգագրական-մշակութագրական, ընկերաբանական եւ դէտ այլ կրթանքներէ վերլուծական գործիքներ:

Գործին շահեկանութիւնը, նախ, կը հիմնուի այն հասասար ձեռնհասութեան վրայ, որմով հեղինակը փաստօրէն կը գործածէ վերը նշուած յաջորդական զենքերը - թերեւս բացառելով միայն պատմագիտական մակարդակը, իր նիւթին համար յարաբերաբար «արտաքին» մակարդակ՝ որ յայտնօրէն դիտումնաւոր արագութեամբ մը կը հպանցէ միայն:

«Բազմակրթանք» աշխատանքի այս հիմնական յատկութիւնը գատորշիչ է ընդհանրապէս, ու առանել եւ ամերիկահայ ակադեմական միջավայրի հաշուին, որ՝ հասկնալի պատճառներով՝ պատմագիտութեան ու յարակից կրթանքներու գերակշիռ, նաեւ ճոխ ներկայութիւն մը հաստատուէր է յաճախ, ի վնաս հայերէն լեզուի հետ առանել սերտ կապ ունեցող կրթանքներու - գրականութիւն, լեզուա-բանասիրութիւն եւայլն, շը հաշուած յարգելի բացառութիւններ:

**ՎԱՐՈՂ ՈՒԺԱԳԻԾԵՐ ԵՒ
ԲՈՎԱՆ, ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ**

Ամփոփ այս անդրադարձով, քանի մը նշում միայն՝ երկի բովանդակություններն ու վարող ուժագիծերն են:

Ասոնցմէ առաջինները արդէն պատկերացում ու յստակ սահմանում-ներկայացումով տրուած են հեղինակին կողմէ, հատորը բացող «Ներածութեան» մէջ:

Սկզբնապէս UCLAի Մերձատր Արեւելեան Լեզուներու եւ Մշակոյթներու Բաժանմունքին իբր տղքորական ասարտաճառ ներկայացում այս գործի սեմին, ու յատկապէս առաջին՝ «Աւանդութիւն» մասի յօրինման համար, հեղինակը փնտրած է «մեկնաբանական մեթոտաբանութիւն մը, յարմարագոյն մերձեցում մը՝ հայկական գրաքննադատութեան մէջ, ցեղասպանութեան գրականութեան առընչըրող»: Հասկնալի փնտրուող, եթէ ճշդուի, որ նշեալ առաջին մասը կը սեւեռէ հայոց պէկոծ պատմութեան յաջորդական շրջանները, սկսած հնագոյններէն («աղէտ»ը շա՛տ հինէն միայն կրնայ ընկերացած ըլլալ զայն իր գրականութեան խորքին արձանագրած ժողովորդի մը...), հասնելու համար յատկապէս անոնց հիստորիական նշխար-նմուշներու՝ «Աղէտ»ը ընկալելու, անոր արձագանգելու ասանդական ձեւերու համապարփակ քննարկման:

Որոնումը, հասկնալիօրէն, հետազօտողը կ'առաջնորդէ մեթոտաբանական տիպար-օրինակներու (paradigm): Եւ, նոյնքան հասկնալիօրէն, ան այդպիսի տիպար-օրինակ մը կը գտնէ իր քննած միջավայրի արտադրութիւններէն դուրս՝ հրէական ողջակիզումին շուրջ ստեղծուած գրականութեան մէջ: Իր քննող աչքին, երկու ժողովորդներու բնաջնջման մեթոտներու նմանութեան պատմական փաստէն անդին ու ատելի, տպաւորիչ նմանութեամբ են երեւցած այդ բնաջնջումը ըսել փորձող, «Աղէտ»ը իմաստաւորելու ձգտող - յաճախ նաեւ անոր մահացու ցնցումին լոտութեան մէջ մը-նացող - գրականութիւնները:

Աշխատանքին առաջին մասը արձագանգումի «Աւանդութիւն»ը կը քննէ ժամանակագրական երեք փուլերով, զուգահեռ զարգացնելով զոյգ ժողովորդներու դրսեւորումները, երկու «պարագա»ներէն հայկականին միշտ վերապահած՝ Էական տեղը:

Նախ՝ հեռու անցեալն է որ կը քննարկուի, նիւթին ասանդական խորքը, գործածութեամբը մեղքի, պատժումի, ամօթի, նուաստացման, մարտիրոսացումի բանալի-գաղափարներուն, միշտ երանգելով, միշտ շեշտելով անոնցմէ մէկուն կամ միւսին գերակշիռ դերը մէկ կամ միւս ժողովորդի ընկալման մէջ, հետեւանք՝ հասաբական նկարագրի, պատմական հոլովոյթի եւ մշակոյթի ստեղծած տարբերութիւններուն: Վկայակոչուած ու մէջբերուած «բնագրային» հեղինակներ՝ Խորենացիէն, Շնորհալիէն կամ Լաստի- վերտացիէն մինչեւ Երեմիա կամ Ռաբբի Աքիվա, ու մինչեւ այս

Եօթանասուն տարի անց, Սփիւտֆի հայ գրականութիւնը տակաւին անատակ է 1915ի Յեղասպանութեան հետ առնակատումի. այդ Դէպքին գեղարուեստական արձագանգումները դեռ կը կրեն հանելուկի մը, աննուան յանգումի մը կնիքը: [...] Բարգաւանելու համար, այդ գրականութիւնը պէտք է յարթահարէ Աղէտը, որդեգրէ նոր ուղղութիւններ, մշակութային նոր արժեշափեր... Երբ հայ արուեստագէտը կարենայ Աղէտը առնակատել, զայն ընկալել իբր յանգում, - այն ատեն կարելի կը դառնայ ուժեղ, ուժական սփիւտֆեան գրականութիւն մը: Գրաքննադատութիւնը կրնայ նշանակալի դեր խաղալ այս պրոցեսին մէջ: Յ. Օշական արդէն 1929ին [...] կ'ըմբռնէր Աղէտին այդ ջախջախիչ ազդեցութիւնը... Սփիւտֆի գրականութիւնը չի կրնար շարունակել նախացեղասպանական ասանդութեան ուղղութիւններով [...] Գրաքննադատութիւնը պէտք է ստանձնէ Հայկական Յեղասպանութեան վախճանաբանութիւնը [eschatology], որպէսզի համբայ հարբէ Սփիւտֆահայ գրականութեան վերածնունդին:

բնագրերու նորօրեայ մեկնաբանները՝ Ռոսքիզ, Միւնց, Մ. Օրմանեան, Մ. Արեղեան, Ա. Սանճեան, Լեոնարտո Ալիշան... ակադեմական այս քննարկումը կը դարձնեն կենդանի, բազմաձայն զրոյց - յատկութիւն՝ որ չի պահանջուիր առհասարակ այսպիսի աշխատութեան մը, բայց որ ցուցանիչ է տուեալ նիւթի անվիճելի տիրապետման ու հեղինակային խոր ու ապրուած «մասնակցութեան»:

Գործի նոյն բաժինը երկրորդ փուլով մը կը քննարկէ «աղէտ»ի արձագանգման ոճին կրած փոփոխութիւնները զոյգ ժողովորդներու վերածննդեան ժամանակաշրջաններուն՝ 18րդ-19րդ դարերուն: Հայկական գրականութեան պարագային, «աղէտ-պատմութեան» մը արձագանգման այս շրջանը կը բնորոշուի նոր գաղափարներու մուտքով մշակութային գաղափարախօսութիւններէն ներս, ազգային ճակատագիրը յեղափոխելու, սեփական մարտիրոսացումով պատմութիւնը «աղէտ»էն դուրս բերելու ձգտումի ու ասոնք արտայայտող պայքարունակ շեշտերու: Հայկական պարագան լայնքով ու խորքով կը լուսաբանուի հոս՝ շնորհիւ վկայակոչուած Յ. Էմինի յուշերէն մինչեւ Մխիթարեաններու արտադրութիւնները, Աբովեան, Նալպանտեան, Րաֆֆի - նշելու համար քանի մը մեծ անուններ:

Երրորդ փուլը, որ կ'ընդգրկէ 1880ական թուականներէն առդին ինկող ժամանակաշրջանը, բնորոշուած է «Յեղասպանութեան Նախերգանք» տարագով: Դէպքերու զլխապտոյտ արագացումը նշելով, հեղինակ-

կը կը մեջբերէ ու կը վերածէ հատուածներ՝ հայրենասիրական ժողովրդական երգերէ ե՛ր գրական էջերէ. անուններ՝ Մ. Տամատեանէն մինչեւ Ահարոնեան, Զօհրապ, Արփիարեան, Սիամանթօ, Վարուժան:

Բ. մասը լրի յատկացում է քննարկմանը շորս գրողներու գործերուն. Զ. Եսայեան, Ս. Պարթեւեան, Ա. Անտոնեան եւ Յ. Օշական: Առատելագոյն խորացումով կը քննուին առաջինի «Աւերակներուն մէջ»ը եւ վերջինի «Մնացորդաց»ը, մինչ միւս գործերը, նոյնիսկ անէլի թէթեւ քննարկուած, կը ներկայացուին շահեկան ձեւով ու շափերով:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ-ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔ

Ի վերջոյ, այսքան անձուկ տեղի մէջ ոչ իսկ ամփոփ ներկայացում մը կարելի է Տիկին Փիրումեանի գործին, որ փաստագրական ու առհասարակ քանակական նոյնպիսի հարստութիւն մը կը պարփակէ, ինչպիսին է իր որակական այլազանութիւնը - հակառակ հագի 220 էջ բռնող ծաւալի մը:

Ուրեմն, զանց առնելով գործի բովանդակութեան

տարրերէն նորեր, ինչպէս արդէն հպանցիկ նշումներուն մանրամասնումը, կը մնայ ընդգծել հեղինակային կեցուածքի էական ենթադրութիւնը կազմող, ամբողջ երկը կարմիր թելի պէս ճեղքող-անցնող մարդկային-բարոյական շեշտը - պատգամը՝ կրճաք ըսել՝ առանց ձեռագողծելու հեղինակային ապրումն ու «ծրագիր»ը:

Պատմական «Աղէտ»ը հարկ է հասկնալ, հաշուի գտնելու անոր հետ, առանց ընդունելու զայն իբր անփոփոխելի տուեալ, առանց երբեք համակերպումի վերածելու հասկնալը, ընդգրկելը: Գործի ենթատեքստին հիստում այս շարժիչ-զաղապարը, բանալի հանգըր-աններուն դուրս գալով իր ներայտ փնտնելէն, կ'արձանագրուի բացայայտութե՛ն՝ առողջ վերապրումի գիծ եւ ուղղութիւն թելադրելով աշխարհասփիւռ մշակոյթի մը. մինչեւ բարոյաբաղաբական ներշնչում տալու համար այդ մշակոյթը կրող ժողովուրդին:

Ակադեմականօրէն ինքնաբաւ այս երկին խորապէս յանձնառու բնոյթը, տեսանք, չէ իր միակ արժանիքը. սակայն՝ անկասկած որ իր արժանիքներէն առաջինն է, գլխատորը:

Ակնարկ

**ԻԶՄԻՐԻ ՀՐԿԻԶՈՒՄՆ ԱԼ...
«ԴԱՇՆԱԿ»ՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾ**

Ռ. Ե.

Յունական հեռատեսիլի «Մեկ» կայանէն, 3 Սեպտեմբեր 1994ի երեկոյեան, «կորսուած» Իզմիրի 1922ի եղեռնին նուիրուած յատուկ ծրագիր մը ներկայացուցաւ: Պատմական վաւերագրական տեսաերիզներու կողքին, յոյն լրագրողուհին արդի Իզմիրէն կը ներկայացնէր զանազան տեսակցութիւններ թուրք ազգութեամբ տարբեր անձերու հետ: Շատ ազնուօրէն, բոլորն ալ լաւագոյն մաղթանքները կ'ընէին, որ մօտ ատենէն յոյները եւ թուրքերը անցեալի նման, կողք-կողքի, խաղաղութեամբ կրկին ապրին Փոքր Ասիոյ այդ ափին վրայ:

Թուրքերու այդ բարեացակամութիւնը հաստատելու համար, հետաքրքրական պիտի ըլլար գիտնալ (ափսոս, որ լրագրողուհին այդ մասին հարց չուրէր), թէ ի՞նչ էր հարցապնդումներու կարծիքը Իզմիրէն բռնագողթած յոյներու կամ հայերու կայանները իրենց օրինական տէրերուն վերադարձնելու մասին: Խնդումներս թրջուի մը նոյնիսկ ցաւ յայտնեց, որ «երբեմն յոյները կու գան եւ իրենց պապենական տունը կը փնտռեն, բայց դժբախտաբար յաճախ զայն չեն գտներ...»:

Հարցապնդումներուն մէջ երեւելի էր շատ քաղաքավար, երիտասարդ թուրք լրագրող՝ Եասար Աքսոյ: Աչքերէն արցունք իջնալու աստիճան յուզուած, ան կոչ կ'ուղղէր իրենց երբեմնի յոյն դրացուհի էլէնիին (որ, ըստ իրեն, եթէ ողջ է՝ արդէն մօտ 85 տարեկան պէտք է ըլլայ) եւ անոր ընտանիքին, որ եթէ զինք կը տեսնեն հեռատեսիլի այդ ծրագրի ընդմէջէն, թող փութան իրենց սիրելի թուրք հարեաններուն մօտ, եւ տեսնեն թէ ի՞նչ զուրգուրանքով պահած են էլէնիի տուած ապակեղէնները...

Յուզումի այս տեսարաններու կողքին, Աքսոյ վերապահած էր նաեւ իր ելոյթի քաղաքական բաժինը: 1922ի Օգոստոս 31ին, օր-ցերեկով եւ Արեւմտեան ուժերու նաւերու քիթին տակ, կանխամտածուած եւ կազմակերպուած կերպով Իզմիր քաղաքը հրոյ-ճարակ դարձնողները ոչ թէ քեմալական ուժերն էին, այլ... «դաշնակ հայ ահաբեկիչները»: Ահաասիկ թրջական խեղաթիւրումներու նորագոյն «գիտ»ը, արտասանուած համոզիչ եւ քաղաքավար ոճով:

Կը թուի, թէ թուրքերուն երեւակայութիւնը սահման չի ճանչնար: Եւ, կամ, կ'առաջնորդուին «ստէ՛, ստէ՛, ի վերջոյ բան մը կը մայրի սկզբունքով: Ո՛վ զիտէ, թերեւ գտնուիս յոյներ, որոնք երիտասարդ թուրքին համոզիչ լեզուէն եւ զգացականութենէն տարուելով, հաւատան որ 1922ի այդ սեւ էջին պատասխանատուն «ահաբեկիչ դաշնակ հայերն» էին, որոնք եկան խանգարելու թուրք-յոյն «դարաւոր բարեկամութիւնը»: Զէ՛ որ դարեր ամառ ներուն կայսրն ալ Հռոմը հրդեհի տալով քրիստոնէայ «ահաբեկիչ» տարրերը քաւութեան նոյսագ գտած էր...